

POPIERSIE MARII Z SANGUSZKÓW POTOCKIEJ, JAK DAWNIEJ, W ZAMKU W ŁAŃCUCIE

BARBARA TROJNAR

Do 1944 r. w zbiorach zamku Potockich w Łańcucie znajdowały się marmurowe popiersia Alfreda Józefa Potockiego (1822-1889), II ordynata łańcuckiego i jego żony Marii Klementyny z Sanguszków (1830-1903), wykonane w 1856 r. w Rzymie przez Pietra Teneraniego. W 1944 r. rzeźby te wraz z innymi dziełami sztuki znajdującymi się w zamku w Łańcucie zostały wywiezione za granicę przez Alfreda Antoniego Potockiego (1886-1958), ostatniego ordynata łańcuckiego. Obecnie popiersie Marii z Sanguszków Potockiej stanowi własność Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich przy Zamku Królewskim w Warszawie. W 2017 r. rzeźba ta użyczona została jako depozyt Muzeum - Zamku w Łańcucie. Miejsce przechowywania popiersia Alfreda Józefa Potockiego pozostaje nieznane.

Pietro Tenerani, popiersie Marii z Sanguszków Potockiej (bez postumentu), 1856, marmur, wys. 56,5 cm; Fundacja Zbiorów im. Ciechanowieckich przy Zamku Królewskim w Warszawie - Muzeum, depozyt w Muzeum - Zamku w Łańcucie, fot. Maryna Szewczuk

Oba popiersia zamówione zostały zapewne podczas podróży młodych małżonków Potockich do Włoch (Alfred i Maria pobrali się 19 marca 1851 r.). Na twórcę swoich rzeźbiarskich portretów wybrali Pietra Teneraniego, jednego z najwybitniejszych rzeźbiarzy późnego klasycyzmu¹. Tenerani urodził się

¹ O tym rzeźbiarzu: U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, t. XXXII, Leipzig 1938, s. 524-525; K. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780-1850)*, Warszawa 2001, t. II (katalog), s. 277-279; tamże, s. 285-287, poz. 298, 299 – noty katalogowe popiersi Marii Klementyny z Sanguszków Potockiej i Alfreda Józefa Potockiego.

w 1789 r. w Torano koło Carrary. Od 1803 r. uczył się w akademii w Carrarze. W 1813 r. otrzymał *Prix de Rome* i w roku następnym wyjechał do Rzymu. Tam początkowo był uczniem Antonia Canovy, później (od około 1815 do 1829 r.) był pomocnikiem, a następnie najbliższym współpracownikiem Bertela Thorvaldsena. W swojej twórczości pozostawał pod wpływem sztuki obu tych najwybitniejszych rzeźbiarzy klasycyzmu. Wykonywał rzeźby o tematyce mitologicznej (m.in. posąg *Psyche omdlewająca*), religijnej (m.in. relief *Zdjęcie z krzyża*, Bazylika San Giovanni na Lateranie w Rzymie), nagrobki (m.in. Piusa VIII, Bazylika św. Piotra) oraz głównie portretowe popiersia. Portretował swego mistrza Thorvaldsena, osobistości Rzymu, jak papieża Piusa IX, oraz arystokrację europejską. Był członkiem i profesorem Akademii Św. Łukasza w Rzymie, w 1860 r. został generalnym dyrektorem rzymskich muzeów i galerii papieskich. Zmarł w 1869 r. w Rzymie.

Pietro Tenerani cieszył się dużym uznaniem w środowisku podróżującej do Rzymu i portretującej się tam polskiej arystokracji. W późnym okresie swojej twórczości, w końcu lat czterdziestych i w latach pięćdziesiątych XIX w., sportretował m.in. trzykrotnie Zygmunta Krasińskiego (zachowało się popiersie z około 1848 r. przechowywane w Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie) i jego żonę Elżbietę (nazywaną w rodzinie Elizą) z Branickich Krasińską (w latach 1852, 1857 – popiersie w zbiorach Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, 1859).

To właśnie Krasińscy mogli polecić rzeźbiarza Alfredowi Józefowi Potockiemu. Żona Zygmunta Krasińskiego, Eliza, była córką Władysława Branickiego i Róży Potockiej spokrewnionej z Potockimi z

Pietro Tenerani, popiersie Marii z Sanguszków Potockiej, 1856, marmur; fot. Józef Piotrowski, reprodukcja z: J. Piotrowski, *Zamek w Łańcutie* [albumy fotograficzne], Lwów 1936, t. VI, fot. A-1045, Muzeum - Zamek w Łańcutie

Łańcuta. Ponadto siostra Elizy, Katarzyna, w 1847 r. wyszła za mąż za Adama Potockiego, syna Artura, bratanka Alfreda Józefa Potockiego. Zygmunt Krasiński ceniał Pietra Teneraniego jako rzeźbiarza. W liście pisanym 16 grudnia 1851 r. w Rzymie do zaprzyjaźnionego z nim Augusta Cieszkowskiego, wówczas poszukującego wykonawcy nagrobka swej matki, określa on Teneraniego jako *najlepszego a zarazem najtańszego czasów obecnych rzeźbiarza*².

Popiersia młodych Potockich, podobnie jak i inne rzeźbiarskie wizerunki arystokratów wykonane przez Pietra Teneraniego, utrzymane są w konwencji klasycystycznego, idealizowanego portretu. Maria Potocka ukazana została *en face*, jako dostojna dama, w drobno marszczonej sukni z dużym, łódkowatym dekoltem odsłaniającym ramiona. Na suknię narzucony jest szal opadający z lewego ramienia szeroką fałdą, udrapowany pod piersiami w dekoracyjny węzeł. Małą, owalną twarz z lekko wysuniętym podbródkiem okala

² Z. Krasiński, *Listy do Augusta Cieszkowskiego, Edwarda Jaroszyńskiego, Bronisława Trentowskiego*, opracował i wstępem poprzedził Z. Sudolski, Warszawa 1988, t. I, s. 630.

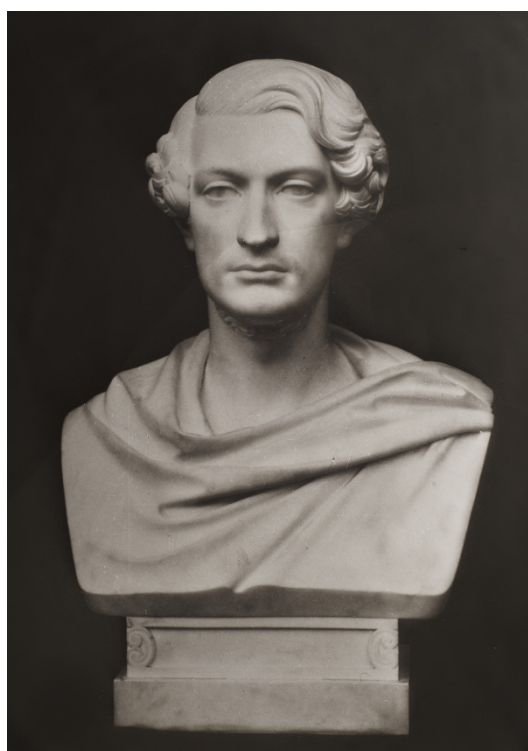
wieniec włosów z przedziałkiem pośrodku głowy gładko uczesanych do tyłu, gdzie splecione są w warkocz upięty nad karkiem w kok ozdobiony grzebieniem. Popiersie Potockiej skomponowane jest ściśle frontalnie. Odznacza się prostotą formy, jego modelunek jest linearny. Ujmuje ono czystością i miękkością konturu krągłej głowy i opadających łagodnym łukiem ramion. Okonturowana jest fryzura obramowująca twarz. Ułożenie lekko sfałowanych pasm włosów oddane zostało delikatną, zrytmizowaną graficzną linią. Twarz portretowanej jest pełna spokoju i dystansu, gałki oczne w kształcie migdału są gładkie, bez wyrazu.

Z tyłu popiersia wykute są: sygnatura rzeźbiarza i rok wykonania rzeźby: P^{RO} TENERANI F^{VA}. 1856. Postument popiersia nie zachował się. Widoczny jest na fotografiach rzeźby w albumie z 1936 r. przechowywanym w Muzeum - Zamku w Łańcucie³. Miał on prostopadłościenny kształt, ujęty był po bokach dwoma wolutami.

Popiersie Alfreda Józefa Potockiego znane jest tylko z fotografii we wspomnianym albumie⁴. Hrabia przedstawiony został *en face*, ma pociągłą twarz z wysokim czołem, o wyrazistych rysach, fryzurę z bujnymi lokami na skroniach, jego tors okrywa sugerująca strój antyczny szata przełożona przez lewe ramię, udrapowana wokół szyi.

Oba popiersia są typowe dla portretowej twórczości Teneraniego z lat pięćdziesiątych XIX wieku. Stylistycznie portret Potockiej bliski jest innym wizerunkom kobiecym wykonanym przez tego rzeźbiarza: Zofii Szuwałowej (Sankt Petersburg, Ermitaż), Genowefy z Druckich-Lubeckich Pusłowskiej z 1853 r. (Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie), Elizy Krasińskiej z 1857 roku. W podobnej, antykizującej szacie, w jakiej artysta przedstawił Potockiego, sportretował on Tadeusza Dorię Dernałowicza w 1852 r. (popiersie w Muzeum Narodowym w Warszawie), a także siebie w 1862 roku.

Popiersia Alfreda Józefa i Marii Potockich wymienione są w inwentarzach łańcuckiego zamku z lat 1854-1855: *Galerya [...] Biustów z marmuru białego – większych 4*, dopisano w 1862 r.: *familijnych* i na marginesie: *Hr. Arthur – Hr. Alfred, Hr. Al. Józef syn – Hrabina Marya żona*⁵ oraz z 1862 r.: *Galerya [...] Biusta czyli popiersia z marmuru białego – większe familijne Potockich – to jest: Hr. Arthur syn Jana, Hr. Alfred ojciec, Hrabia Alfred syn i żona*

Pietro Tenerani, popiersie Alfreda Józefa Potockiego, 1856, marmur; fot. Józef Piotrowski, reprodukcja z: J. Piotrowski, *Zamek w Łańcucie* [albumy fotograficzne], Lwów 1936, t. VI, fot. A-1047; Muzeum - Zamek w Łańcucie

³ J. Piotrowski, *Zamek w Łańcucie* [albumy fotograficzne], Lwów 1936, t. VI, fot. A-1045, A-1046.

⁴ Tamże, fot. A-1047, A-1048.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Potockich z Łańcuta, nr 785, *Inwentarz zamku łańcuckiego w r. 1854 i 1855 spisany*, s. 46.

Jego Marya z książąt Sanguszków, wszystkie na postumentach mozaikowych ⁶. Popiersia młodych Potockich dołączyły więc do eksponowanych w Galerii Rzeźb wcześniej powstałych biustów Alfreda Potockiego, I ordynata łańcuckiego i jego brata Artura. Alfreda sportretował Raimondo Trentanove, uczeń i współpracownik Antonia Canovy, w Rzymie w 1830 r., a Artura - Bertel Thorvaldsen tamże w 1833 roku.

Mąż Marii z Sanguszków Potockiej, Alfred Józef Potocki, w 1862 r. został drugim ordynatem łańcuckim. Był politykiem, pełnił ważne funkcje państwowe: był ministrem rolnictwa, premierem rządu austriackiego, namiestnikiem Galicji.

Bertel Thorvaldsen, popiersie Artura Potockiego, 1830-1833, marmur, wys. 72,5 cm; Toledo Museum of Art, Toledo, stan Ohio, USA; fot. Toledo Museum of Art

W czasach ostatniego ordynata łańcuckiego Alfreda Antoniego Potockiego (wnuka Alfreda Józefa Potockiego), który mieszkał w zamku wraz ze swoją matką Elżbietą z Radziwiłłów Potocką, popiersia Alfreda i Marii Potockich eksponowane były na pierwszym piętrze zamku, w korytarzu wschodnim, we wnękach okiennych⁷. Przeniesiono je z Galerii Rzeźb zapewne w 1923 r., by w ich miejsce ustawić przywiezione wówczas do Łańcuta marmurowe popiersia otrzymane wraz z innymi dziełami sztuki przez Alfreda Potockiego w spadku po jego krewnym Mikołaju Potockim z Paryża.

Ostatni ordynat Alfred Potocki mieszkał w łańcuckim zamku do 23 lipca 1944 roku. Łańcut opuścił kilka dni przed zajęciem miasta przez wojska radzieckie. Udał się do Wiednia, gdzie wcześniej już wywiózł z łańcuckiego zamku swoje najcenniejsze dzieła sztuki, pamiątki rodzinne i archiwum⁸. Alfred Potocki i jego matka mieszkali początkowo w Wiedniu, potem w Vaduz u swych krewnych Lichtensteinów, w końcu osiedli w Szwajcarii. W tym czasie kilkakrotnie przebywali w Paryżu. Elżbieta Potocka zmarła w 1950 r. w Lozannie. Alfred Potocki, dotąd kawaler, w 1956 r. ożenił się z Izabelą z Jodko-Narkiewiczów (primo voto Sidney), w dwa lata później zmarł w La Roche-sur-Foron. Wywiezione przez Potockiego dzieła sztuki uległy rozproszeniu, część z nich została przez niego sprzedana, a pozostałe przechowywane przez niego przedmioty po jego śmierci przypadły w spadku najbliższej rodzinie: żonie (zm. w 1972 r.) i bratu Jerzemu mieszkającego w Limie (zm. w 1963 r.).

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Potockich z Łańcuta, nr 786, *Inwentarz zamku łańcuckiego dziedzictwa Jego Ekscel. J.W^o Alfreda Hr. Potockiego założyciela majoratu w miesiącach kwietniu, maju i czerwcu roku 1862° według inwentarzów dawnych naocznie sprawdzony i na nowo spisany*, s. 185.

⁷ J. Piotrowski, *Zamek w Łańcucie. Zwięzły opis dziejów i zbiorów*, Lwów 1933, s. 64.

⁸ H. Mauberg, *Pewna historia: czy Alfred Potocki uratował czy zdradził zamek w Łańcucie*, Warszawa 2001, s. 82-83 - podaje, że wywiezione z Łańcuta przedmioty zostały zdeponowane w wiedeńskim pałacu Lichtensteinów, krewnych Alfreda Potockiego.

Popiersie Marii z Sanguszków Potockiej w salonie w Apartamencie Paradnym w Muzeum - Zamku w Łańcucie, fot. Maryna Szewczuk

Wśród wywiezionych z Łańcuta dzieł sztuki znalazły się wszystkie cztery klasycystyczne marmurowe popiersia Potockich wykonane przez znakomitych rzeźbiarzy działających w Rzymie⁹. Do dziś znane są miejsca przechowywania dwóch rzeźb. Popiersie Marii z Sanguszków Potockiej zakupił około 1970 r. Andrzej Ciechanowiecki na aukcji w Paryżu ze spuścizny Izabeli Alfredowej Potockiej¹⁰. W 1997 r. przekazał je do zbiorów Fundatio Ciechanowiecki w Vaduz, a dwa lata później do Fundacji Ciechanowieckich przy Zamku Królewskim w Warszawie¹¹. Andrzej Ciechanowiecki (1924-2015) był znanym historykiem sztuki i wybitnym antykwariuszem, kolekcjonerem poloników. Oprócz popiersia Marii z Sanguszków Potockiej w depozycie Muzeum - Zamku w Łańcucie znajdują się też inne dzieła sztuki będące własnością założonej przez niego fundacji¹².

Inne, doskonałe łańcuckie popiersie przedstawiające Artura Potockiego, wykonane przez Bertela Thorvaldsena, w 1991 r. oferował do sprzedaży w Paryżu antykwariusz Alain Moatti. Nabyło go

⁹ Zob. B. Trojnar, *Rzeźba w Muzeum - Zamku w Łańcucie. Dzieje kolekcji, ekspozycja, katalog*, Łańcut 2006, s. 351-353, poz. 3-6 (aneks 1: *Rzeźby wywiezione z zamku w Łańcucie w 1944 r. za granicę przez Alfreda Potockiego*).

¹⁰ A. Badach, *Rzeźba. Katalog zbiorów. Zamek Królewski w Warszawie, Fundacja Zbiorów im. Ciechanowieckich, Fundacja Teresy Sahakian*, Warszawa 2011, s. 193.

¹¹ Tamże.

¹² Są to głównie obrazy (12 obiektów), w tym pochodzące z łańcuckiego zamku, wywiezione w 1944 r. za granicę.

Toledo Museum of Art, w stanie Ohio w USA¹³. Miejsca przechowywania dwóch pozostałych biustów: Alfreda I Potockiego i jego syna Alfreda II Józefa nie są znane.

Popiersie Marii z Sanguszków Potockiej jest jedynym z łańcuckiego zespołu cennych rzeźbiarskich portretów Potockich wywiezionych w 1944 r. za granicę, które powróciło do Polski i eksponowane jest, jak dawniej, w zamku w Łańcucie. Ustawione zostało na kominku w salonie w Apartamencie Paradnym o neoklasycystycznym wystroju z lat 1890-1895. Niegdyś apartament ten był zamieszkiwany przez Marię Potocką. W salonie wystawione jest, zachowane po niej, popiersie jej matki – Natalii z Potockich Sanguszkowej, wykonane w Rzymie około 1827 r. przez Adama Tadoliniego, kolejnego rzeźbiarza zaliczanego do kręgu artystycznego Antonia Canovy.

BARBARA TROJNAR

Historyk sztuki, starszy kustosz w Muzeum - Zamku w Łańcucie. Autorka publikacji naukowych i popularnonaukowych dotyczących łańcuckich zbiorów, głównie rzeźby, m.in. *Rzeźba w Muzeum - Zamku w Łańcucie. Dzieje kolekcji, ekspozycja, katalog*, Łańcut 2006 oraz artykułów w wydawnictwach towarzyszącym wystawom: *Il principe Henryk Lubomirski come Amore* w Museo e Gipsoteca Canoviana w Possagno w 2007 r., *Antonio Canova* w Muzeum Narodowym w Krakowie w 2007 r. i w Muzeum - Zamku w Łańcucie w 2008 r.; kurator tejże wystawy w Łańcucie. Zajmuje się badaniem losów rzeźb wywiezionych z zamku w Łańcucie za granicę w 1944 r. przez jego ostatniego właściciela Alfreda Potockiego.

¹³ *Toledo Treasures. Selections from the Toledo Museum of Art*, red. Terry Ann R. Neff, Hudson Hills Press 1995, s. 114.